

pravljati (npr. na diske tehnologije WORM). — 3. Poskus nadaljnje razgraditve klasifikacije posredno (strojno) čitljivih informacij glej: Miroslav Novak, Sodobna informacijska tehnologija in arhivi, Sodobni arhivi 91, Maribor 1991, str. 77-80. — 4. Avtotehnični Canofile, Metalkin Loear, Intertradeov Odin. — 5. Dr. Velimir Srića, Uvod u sistemski inženjering, Zagreb 1988, str. 35-36.

Informacijska tehnologija in arhivska zakonodaja

Zdenka Rajh

Film poznamo že iz leta 1895, prvi glas iz radijskega sprejemnika smo slišali sredi 20. let, televizijo pa smo spoznali sredi 30. let našega stoletja. Postopki za snemanje zvoka so poznani že preko sto, za magnetno snemanje slike pa preko petdeset let. Kljub temu pa je velika večina v preteklih desetletjih nastalih avdiovizualnih dokumentov za nas za vedno izgubljenih in uničenih. Po vsem tem torej lahko rečemo, da je že skrajni čas, da pričnemo analogne magnetne zapise ceniti tudi kot arhivsko gradivo, ki naj ga arhivi tudi hranijo in posredujejo svojim uporabnikom. Vse večji in hitrejši razvoj znanosti in informacijske tehnologije¹ in seveda s tem tudi človeške komunikacije v 20. stoletju je pripeljal do velikega razmaha avdiovizualnih medijev, brez katerih bi si danes težko predstavljali svet.

V slovarju arhivske terminologije, ki ga je izdal Mednarodni arhivski svet leta 1984, najdemo za slikovno gradivo in filme sledečo definicijo: ... »skupina dokumentov, ki je sestavljena iz reprodukcije fotografij ali gibljivih slik, kot tudi tonskega zapisa na vseh vrstah nosilcev«² ... UNESCO razume pod »gibljivo sliko« vsako serijo slik na nekem nosilecu s pridruženim ali nepridruženim zvokom, ki ob projiciranju dajo vtis gibanja in ki služijo za informiranje javnosti ali za dokumentacijske namene³.

Arhivi so kot strokovne organizacije do nedavnega hranili dokumente, pisane pretežno na klasičnih nosileh informacij⁴, z razvojem tehnike in informacijske tehnologije pa so arhivi odprli vrata tudi novim nosilem informacij in avdiovizualnim vrstam zapisov. Arhivska zakonodaja je z Zakonom o arhivskem gradivu in arhivih leta 1966 uvrstila zvočne in slikovne zapise med arhivsko gradivo. Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 pa je določila o varstvu te vrste gradiva le še dopolnil in preciziral⁵. Tako so slikovno gradivo in filmi postali zgodovinski vir.

V tem prispevku bi se želela omejiti na strojno čitljive analogne zapise, ki jim bo arhivistika v bodoče morala posvečati večjo pozornost. Analogni zapisi se ločijo od tradicionalno pisanih v prvi vrsti po načinu zapisa oz. nosilec informacije, torej po zunanji obliki, ne pa po kvaliteti zgodovinskega spoznanja⁶. Iz tega sledi, da je razlika predvsem v načinu arhivsko-tehnične obdelave. Načeloma so

za analogne zapise v veljavi ista arhivska načela, ki se upoštevajo tudi pri pisanih dokumentih, se pravi valorizacija, urejanje, popisovanje in uporaba⁷.

Ugotavljanje vrednosti in pomembnosti tega gradiva je pomembno in odgovorno delo. Gradivo se med seboj razlikuje in zaradi tega so drugačni tudi pristopi k valorizaciji. V arhivski terminologiji pojem valorizacije ni enoten, kot ni enotna niti terminologija⁸. Prav zaradi tega pa individualizem, ki izhaja iz tega, pri pristopu k problemom odbiranja in valorizacije onemogoča uspešnost sistematiziranja arhivskih procedur.

Velik del produkcij na področju analognih zapisov je neinstitucionalnega izvora. Razen gradiva, ki nastaja pri RTV in v profesionalnih filmskih institucijah, nastaja takšno gradivo tudi pri amaterskih klubih in pri posameznikih. In ravno amaterski analogni zapisi so v svetu in tudi pri nas, tako se vsaj zdi, neupravičeno zapostavljeni. Te reprodukcije v večini primerov ne prihajajo v arhive, ker lastniki z obstoječo arhivsko zakonodajo niso obvezani oddajati kopij oz. originalov v varstvo pristojnemu arhivu. V arhiv prilajajo tovrstni materiali tako le kot volila, darila ali pa z odkupom.

Omenila bi samo enega od mnogih primerov, ki smo jih v preteklem času zasledili na terenu. Na področju Štajerske, pa ne samo tam, verjetno je podobna situacija tudi drugod po Sloveniji, je delovala cela vrsta foto-kino klubov ali pa posameznikov, katerih gradivo je izrednega pomena za lokalno zgodovino. Toda na žalost je to gradivo nezaščiteno in propada, o čemer smo se lahko prepričali sami, bodisi zato ker pristojni arhivi za to ne vedo ali pa nimajo posluha za ohranitev te vrste gradiva, ki pa je, kar bi želela še enkrat poudariti, izrednega pomena za lokalno zgodovino. Mislim, da ni treba posebej poudarjati, da je za to gradivo treba čimprej poskrbeti, in ga rešiti propada. Seveda ne bi diskutirali o tem, kdo je krivec za takšno stanje, vendar bi se v arhivih morali zavedati, da je njihova naloga ohranjanje naše kulturne dediščine tudi na tem področju in bi morali poskrbeti tudi za varovanje tega gradiva.

Ena izmed možnosti rešitve tega problema je, da pristojni arhivi za določena področja pričnejo z zbiranjem, hranjenjem in obdelovanjem te vrste gradiva. V Pokrajinskem arhivu Maribor smo pred več kot letom dni storili prve poskuse na področju ustvarjanja in tudi hranjenja analogne vrste zapisov. Uredili smo majhen in priročen AV-studio. Pri celotni zasnovi nas je vodilo dejstvo, da bo naloga arhivov v prihodnosti tudi dokumentiranje celotnega družbenega življenja in hotenja individuumov v celoti. Pričeli smo z izdelavo lastne dokumentacije in z zbiranjem amaterskih analognih zapisov s terena, ki so pomembni za lokalno zgodovino, vse pa z namenom, da zaščitimo gradivo pred propadom.

V kakšni obliki pa naj bi se izvajala materialna zaščita je precej odvisno od zakonodaje, tehnično-tehnološkega nivoja posamezne pristojne arhivske institucije in ustrezno izobraženega kadra. Vsem mora biti jasno, da je treba zagotoviti obstoj tega gradiva tudi za bodoče generacije. Jasno je, da je materialno varstvo tega gradiva zahtevnejše in za-

hleva drugačne postopke varovanja, hranjenja in zaščite, toda če hočemo ali ne, bomo morali zagristi v za nekatere precej kislo jabolko, da ne bomo ponovili napake iz preteklosti.

Opozorila bi na dejstvo, da bo mogoče že čez nekaj let prišlo do poplave analognih zapisov, čemur seveda sledi, da bodo arhivi tisti, ki se bodo morali prilagoditi delu z novimi vrstami arhivalij. Razumljivo je, da je treba do takrat vsaj poskusiti, če ne rešiti nekaterih vprašanj, ki se bodo pojavila. Gre predvsem za poenotenje standardov, metod zbiranja in hranjenja, dostop do uporabe itd.

Na podlagi dosedanjih izkušenj pri delu z analognimi zapisi bi izpostavila nekaj ključnih problemov:

1. Prvi velik problem je rok predaje tovrstnega gradiva in s tem povezano vprašanje, po kolikem času od nastanka zapisa bo uporabnikom omogočeno dobiti v uporabo takšno gradivo. Ena izmed možnosti je, da se pri uporabi takšnega gradiva držimo že uveljavljenih rokov, ki so splošno priznani v svetu, seveda pa se ta zaščita ne more prenašati na tisto gradivo, ki je bilo že ob svojem nastanku namenjeno javnosti ali pa ji je bilo dostopno. Vprašanje, ki se ob tem pojavlja, pa je, kdaj sprejeti to gradivo in ga dati v uporabo z ozirom na to, da je trajnost analognih zapisov relativno kratka.

2. Zaščita osebnih podatkov je pri tej vrsti gradiva zelo otežena, je pa pomembna. Vsekakor zavzema stališče, da za morebitno zlorabo osebnih podatkov odgovarja uporabnik, ne pa institucija, ki mu je dala gradivo v uporabo. V primeru zlorabe zapade uporabnik kazenskim določbam Zakona o varstvu osebnih podatkov (Uradni list Republike Slovenije, št. 8/90) in sam odgovarja za morebitno zlorabo.

3. Za uspešno izvajanje te dejavnosti bo v bodoče treba poskrbeti za ustrezno izobrazbo arhivskih strokovnih delavcev, ki bodo poleg arhivistike obvladali tudi tehnologijo dela (montaža, presnemavanje ...) v studiju. Mislim, da bi bilo vredno razmisliti o tem, da bi vsaj majhen del tega vključili v program za strokovni izpit po Pravilniku o pripravništvu in opravljanju strokovnih izpitov za delavce v arhivih.

4. Dosedanje izkušnje nam kažejo, da je za vzpostavitev takšnih in podobnih studijev treba zagotoviti tako tehniko, ki bo omogočala delo na različnih tehnologijah analognih zapisanih informacij.

5. Zaradi specifičnosti nosilca analognih zapisov je treba poskrbeti za redno presnemavanje, pri tem pa se je vedno treba držati načela, da se obstoječi nosilec informacij zamenjajo z relativno trajnejšimi in boljšimi. To je trenutno edini način, da se ohranijo informacije in ustvarijo pogoji za njihovo uspešno in trajnejše arhiviranje.

6. Rešiti bo treba problem v zvezi z razmerjem master kopija več generacij. Pri tem pa bo vsekakor prihajalo do zapletov, saj je v določenih primerih, ko avtor – lastnik ni sam določil ali gre za eno ali drugo, zelo težko ali velikokrat celo nemogoče določiti ali gre za master ali za njeno kopijo.

7. Drugi problem, ki se mu ne da izogniti, je pravica kopiranja oz. tako imenovani »copy right«.

Gre za problem, ki ga bo treba točno opredeliti s predpisi, se pravi, kdo kako in na kakšen način je dovoljeno kopiranje določenih analognih zapisov.

8. Problem zlorabljanja analognih zapisov master kopij je potrebno rešiti sistemsko, s tem, da se za vsako arhivsko master kopijo določi čas trajanja, natančna vsebina in tehnika nasnemavanja, vse to pa mora določiti avtor oziroma predajnik.

Navedeni predlogi in problemi so trenutno najaktualnejši in zahtevajo čim hitrejšo rešitev oziroma zakonske določbe, ki bodo točno predpisovale način dela z analognimi zapisi. Skrajni čas je, da nova zakonodaja to uredi, saj je obstoječa zelo ohlapna, poleg tega pa se nanaša predvsem na profesionalne institucije, amaterski analogni zapisi pa so neupravičeno zapotavljeni. Nov zakon naj bo splošen, s podzakonskimi akti pa naj se urejajo razmerja na posameznih področjih. Skrajni čas je, da uporabnikom omogočimo dostop do tega gradiva, z novo zakonodajo pa poenotimo sistematizacijo in postopke dela na področju cele Slovenije, s tem pa olajšamo delo uporabnikom, predvsem pa strokovnim delavcem v arhivih. Potrebna je hitra rešitev problema in čim hitrejša izdelava nove zakonodaje, saj se nam kaj lahko zgodi, da bodo tako uporabniki kakor tudi arhivi ostali brez te vrste gradiva in to predvsem zaradi njegove kratke obstojnosti.

OPOMBE

1. To je veda, ki se ukvarja s problemi razvoja produktov (naprav) in konceptov (idej) uporabnosti informacije in njihove konkretne uporabe na različnih področjih človekovega delovanja. Glej: Peter Zorkoezy, Informacijska tehnologija, Ljubljana 1987, str. 19. — 2. International Council on Archives: Dictionary of Archival Terminology: English and French with equivalents in Deutch, German, Italian, Russian and Spanish by Peter Walne, F.B. Evans and F.J. Himly, Munich, New York, London, Paris, 1984, str. 226. — 3. UNESCO, Recommendation pour la sauvegarde et la conservation des images en mouvement, adoptee par la Conference generale en sa vingt et unieme session, Belgrade, 27. Octobre 1980, str. 16. — 4. Med klasične nosilec informacij prištevamo papirus, pergament, papir ... — 5. Glej: Uradni list SRS, št. 1/81, 42/86, 8/90. — 6. Miroslav Novak, Sodobna informacijska tehnologija in arhivi, Sodobni Arhivi 91, Maribor 1991, str. 77. — 7. Ivan Nemanič, Dejavnost arhiva SR Slovenije na področju valorizacije in varstva avdiovizuelnega gradiva, Sodobni Arhivi 89, Maribor 1989, str. 73. — 8. Glej: Archivum XXVI.

Uporaba arhivskega gradiva

Marko Polenšek

Presenetljive spremembe družbenih razmer in proces demokratizacije družbenega življenja zahtevajo tudi od arhivskih delavcev nove načine razmišljanja in delovnega tudi na področju uporabe arhivskega gradiva. Predvsem je danes jasno, da uporaba tega gradiva ne sme in tudi ne more biti